

Turbucz Dávid

HORTHY MIKLÓS ANTISZEMITIZMUSA*

*A kormányzó szerepe a zsidóság sorsának alakulásában 1919 és 1944 között**Horthy és a fehérterror*

Az eddigi kutatási eredmények alapján pontosan nem rekonstruálható, hogy Horthy Miklós miként viszonyult 1918 előtt a zsidósághoz.¹ A háborús vereség által is befolyásolt 1919 utáni nézetei azonban ismertek. Az összeomlás után történtek, az elbukott demokratikus forradalom, az ország megszállása, az ateista és internacionalista tanácsköztársaság létrejötte hatására, 1919 tavasza után Horthy Miklós szemében a Károlyi Mihály és Kun Béla nevével fémjelzett politika, illetve a szociáldemokrácia és a bolsevizmus lényegét tekintve nem különbözött egymástól.² A történetek árnyalt értelmezésének hiányát jelezte az is, hogy a közelmúlt eseményeit az I. világháború alatt a háborús konjunktúrát kihasználó, majd 1918 őszén, az őszirózsás forradalom idején „cezaromániába” esett „söpredék-zsidóság” irányította a háttérből, akiknek hatalomgyakorlását a „pénzhamisítás, terror, kínzások és embertelenségek” határozták meg – mondta a jobboldali radikalizmus egyik szócsövének adott interjújában.³ A zsidóság 1918–19-es politikai szerepvállalásával kapcsolatos véleményét a háborús vereséghez és Trianonhoz kapcsolódó bűnbakképzésen és felelősségáthárításon túl az befolyásolta,⁴ hogy nem akart, nem tudott származás és identitás között különbséget tenni. Emiatt csak azt látta, hogy a tanácsköztársaság vezetői, a Forradalmi Kormányzótanács tagjai között 60, majd annak április eleji átalakulása után majdnem 68%-ot ért el, míg júniusban 57%-ra csökkent a zsidó származásúak aránya.⁵ Az, hogy a népbiztosok nem zsidónak, hanem kommunistának és forradalmárnak tartották magukat, nem érdekelte.⁶ A zsidóság bűnbakká válása minden

* E tanulmány, amely a Napvilág Kiadónál 2011-ben megjelent Horthy Miklós-életrajzom vonatkozó részeit átdolgozott és javított változata, eredetileg előadásként hangzott el a *Megélni, megvallani* című, az Egyesült Magyar Izraelita Hitközség által kezdeményezett tudományos konferencián (társszervezők: Szeretem Magyarországot Alapítvány, Haza és Haladás Alapítvány, Századvég Alapítvány, Kommentár Alapítvány) 2012. szeptember 12-én, Budapesten. A kéziratot elolvasta professzorom, Romsics Ignác, továbbá Gellért Ádám, Gyurgyák János, Laczó Ferenc, Paksa Rudolf, Szécsényi András és Ungváry Krisztián. Építő jellegű kritikáikat, amelyek közül számosat megfogadtam, ezúton is hálásan köszönöm.

¹ Thomas SAKMYSTER: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944*, ford. Romsics Gergely, Helikon, Budapest, 2001, 16–17.

² *Uo.*, 25.

³ Szózat 1920. május 9., 3. Ehhez hasonló kijelentést korábban is tett, lásd BOROVICZÉNY Aladár: *A király és kormányzója*, lektor, jegyz., utószó Pritz Pál, ford. Kajtar Mária, Európa, Budapest, 1993, 19.

⁴ K. FARKAS Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944*, Napvilág, Budapest, 2010, 17–18; PÓK Attila: *Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon*, Történelmi Szemle 2005/1–2., 47–67.

⁵ HAJDU Tibor: *Tanácsköztársaság, 1919*, Rubicon 2012/8., 73–74.

⁶ GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztörténet*, Osiris, Budapest, 2001, 102–103; *Uo.*: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Osiris, Budapest, 2007, 488–490.

bizonyval összefüggött Horthy nézeteiben azzal is, hogy flottaparancsnokként, az I. világháború végén hitelt adott a „tördőfés-elméletnek”.⁷

A korszak eleji megnyilatkozásai alapján, a jobboldali radikalizmus képviselőivel való szorosabb kapcsolatai és a fehérterror jelensége miatt Horthy Miklós nem állt távol a radikális antiszemitáktól. A fehérterror áldozatai között a tanácsköztársaságban szerepet vállalókon túl gyakran a közelmúlt eseményeiben részt nem vevő baloldali érzelmű személyek, illetve parasztok, cselédek és zsidók találhatók. A legújabb kutatások szerint a Nemzeti Hadsereg kötelékébe tartozó különítmények áldozatainak – név szerint bizonyítható – száma körülbelül 400 főre tehető. Az áldozatok száma ennél magasabb, de az ő esetükben minden kétséget kizáróan nem jelenthető ki, hogy az elkövetők a Nemzeti Hadsereghez tartoztak.⁸ A terror alapvető oka a rendteremtés volt, amit a fővezér és tisztjei elkerülhetetlennek tartottak. A történetekben szerepet játszott természetesen a bosszú is. A világháború hatására ráadásul legitim politikai eszközzé vált az erőszak alkalmazása: a közélet – általános jelenséggé – brutalizálódott, és nem csak Magyarországon. Emiatt minden bizonyval Horthy nélkül is lett volna fehérterror.⁹ Azonban ő maga ismeri el az emlékirataiban, hogy fővezérként tudott az ország „megtisztítása” részeként történt kivégzésekről, amelyeket szükségesnek és elkerülhetetlennek tartott, de egészen addig, amíg politikailag nem váltak a számára kényessé, körülbelül a november 16-i budapesti bevonulásig, határozottan nem lépett fel ellenük. A közvetett felelősségét így el is ismerte.¹⁰ Bizonyos kijelentéseivel, amelyeket a nyilvánosság előtt vagy bizalmas körben tett, Horthy hozzájárult az erőszak és a bosszú legitimálásához.¹¹ Minden kétséget kizáró módon azonban nem igazolható, csupán feltételezhető, hogy Horthy Miklós parancsot adott a „lázado” ország „megrendszabályozására”.¹² Ezzel szemben viszont jól látható, hogy a szörnyűségek teljes joggal összekapcsolhatók a fővezér személyével, ahogyan – mint az emlékirataiban írtakból kiderül – közvetett felelőssége sem lehet vita tárgya.¹³

A „*numerus clausus*”-tól a zsidótörvényekig

Horthy Miklós a nemzet érdekeivel összhangban állónak tartotta a magyarországi zsidóság jogainak korlátozását és befolyásuk visszaszorítását. Emiatt ellenvetés nélkül aláírta az egyetemekre felvehető hallgatók számát szabályozó, a tanszabadság elvét korlátozó, 1920. szeptember 22-én elfogadott 1920. évi XXV. tc.-et („*numerus clausus*”). A jogszabály sze-

⁷ SIPOS Péter: *Horthy Miklós az első világháborúban*, Történelmi Szemle 1993/1–2., 97.

⁸ BÖDÖK Gergely: *Vörös és fehér. Terror, retorzió és számonkérés Magyarországon 1919–1921*, Kommentár 2011/3., 27–28.

⁹ TURBUCZ Dávid: *Kultusz és ellenkultusz. Legendák és tévhitek Horthy Miklósról*, Mozgó Világ 2012/8–9., 23.

¹⁰ HORTHY Miklós: *Emlékirataim*, Európa, Budapest, 2011, 135–136.

¹¹ TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*, Napvilág, Budapest, 2011, 79.

¹² ROMSICS Ignác: *Horthy-képeink*, Mozgó Világ 2007/10., 7, 30. Sipos Péter szerint viszont Horthy „személyesen adott parancsot a »tisztogatásra«” (SIPOS Péter: *Horthy Miklós és a különítményesek*, História 1997/4., 26).

¹³ ROMSICS: *Horthy-képeink*, 7.

rint többek között a „nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság”, illetve az egyes „nép-fajok és nemzetiségek” országos arányszáma vált irányadóvá az egyetemi felvételi során.¹⁴ A későbbiekben a kormányzó sosem tagadta, hogy egyetért a polgári jogegyenlőséggel szemben álló antiszemita törvénnyel. 1943. április 16-án például azt mondta Hitlernek a magyar kormány zsidópolitikájával kapcsolatos vádjaira reagálva, hogy a magyar állam „az első volt a világon, amely fennhangon hitet tett az antiszemitizmus mellett”, azaz elfogadta a „*numerus clausus*”.¹⁵ Igaz, ez nem akadályozta meg Horthyt abban, hogy 1928-ban elfogadja a törvény enyhítését (1928. évi XIV. tc.).¹⁶ A kormányzó a maga részéről tehát hozzájárult ahhoz, hogy állami szintre emelkedjen a jogfosztó, antiszemita politika, azonban évekkel később elfogadta a jogkorlátozás enyhítését, a radikális jobboldali, fajvédő környezetétől eltávolodva azonosult Bethlen István liberálisabb zsidópolitikájával.

1920 után kormányzóként egyre ritkábban tett a nyilvánosság előtt antiszemita kijelentéseket, de a magánéletében, bizalmas körben nem tagadta előítéleteit. Ezek alapján a zsidók veszélyesek, kapzsiak, a pénz bűvöletében élnek, háború alatt rendszeresen kitérnek a katonai szolgálat alól, terjesztik a bolsevizmust, és bajt hoznak a nemzetre, mint tették ezt szerinte 1918-ban is.¹⁷ A zsidósággal kapcsolatos előítéletei ugyan a későbbiekben nem változtak, ám idővel már a szelektív antiszemitizmus jellemezte felfogását. Ez a zsidóság „jó” és „rossz” kategóriákba történő sorolását jelentette, elsősorban annak alapján, hogy a kormányzó hűnek tekintette-e őket a magyar nemzethez. A korszak elején Horthy nem tett ilyen megkülönböztetést, tehát a zsidóság egészét megbízhatatlannak tartotta. E változásban szerepet játszott, hogy az 1920-as években, a bethleni konszolidáció alatt kapcsolatba került zsidó nagytőkésekkel, bankárokkal, szívesen töltötte velük a szabadidejét, idővel már nem is zsidónak, hanem olyan hazafiaknak tekintette őket, akik nélkül nem tudta elképzelni az ország fejlődését és jövőjét.¹⁸ Ezt jelezte, hogy ellenvetés nélkül tüntetett ki kimagasló sportteljesítményt nyújtó zsidókat, és kiemelkedő személyiségeket 1927 után a felsőházi tagok közé is kinevezett.¹⁹ Azt azonban nem tudta elfogadni – az illető esetleges érdemei ellenére sem –, hogy zsidó származású miniszterelnöke legyen Magyarországnak. 1931-ben a kormány éléről távozó Bethlen István ugyanis Teleszky Jánost javasolta kormányfőnek. Horthy erre úgy reagált, hogy „amíg ezen a helyen ülök, zsidó nem lesz miniszterelnök Magyarországon”.²⁰ A Teleki Pál miniszterelnöknek 1940. október 14-én írt levelében a kormányzó úgy fogalmazott,

¹⁴ A törvényt idézi *Magyar történeti szövegyűjtemény 1914–1999*, I., szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2000, 157–158.

¹⁵ *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államfőkkel*, II., bev. kísérőtanulmány, vál., jegyz. Ránki György, Magvető, Budapest, 1983, 83. Horthy kijelentéséhez azonban hozzátartozik, hogy akkor nem csak Magyarországon létezett ilyen jogszabály (lásd PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*, Jaffa, Budapest, 2012, 56).

¹⁶ SAKMYSTER: *I. m.*, 141; ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*, Osiris, Budapest, 2005, 291–292.

¹⁷ SIPOS Péter: *Horthy Miklós személyisége és gondolkodásmódja*, Rubicon 2007/10., 61; SAKMYSTER: *I. m.*, 142–145.

¹⁸ SAKMYSTER: *I. m.*, 142.

¹⁹ *Uo.*, 144; PÜSKI Levente: *A magyar felsőház története 1927–1945*, Napvilág, Budapest, 2000, 19–20, 24–25, 137.

²⁰ Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] K. 429, Kozma Miklós iratai, 3. csomó, Adatgyűjtemény 1929–1931, 1931. aug. 19. Idézi ROMSICS: *Bethlen István*, 340.

hogy „egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal sohasem érintkeztem”.²¹ Ennek fényében Horthy Miklós antiszemitizmusa kétségbevonhatatlan tény. Az, hogy egész életében antiszemita volt-e, jelenlegi tudásunk alapján nem dönthető el. A mondat második fele azonban úgy értelmezhető, miután a megfogalmazott állítás – mint látható lesz – nem igaz, hogy a vele személyes kapcsolatban álló zsidókat saját magához hasonló magyar embernek tekintette.²² Horthy tehát nem vonatkoztatta az előítéleteit a „jó” zsidókra. Ez a szelektív antiszemitizmus lényege.

Kik voltak a „jó” és kik a „rossz” zsidók? Az előbbiek a kormányzó szemében a magyarság érdekeit, a magyar állam fejlődését, megerősödését szolgálták, mert döntő szerepet töltenek be a gazdaság működtetésében, emellett elismert tagjai a közéletnek, a művészeti és a tudományos világnak, jómódúak és asszimilálódtak. Megszólalásaiban Horthy alapvetően a hasznossági szempontot hangsúlyozta, azonban ezzel nyilvánvalóan összefüggött a nemzethűség kritériuma is, az, hogy a hivatásukban a nemzet felemelkedését szolgálják.²³ Néhányukkal személyes kapcsolatban is állt. Rádásul Goldberger Leó, a családi tulajdonú Goldberger Sámuel Ferenc és Fiai cég elnök-vezérigazgatója, a felsőház tagja, Chorin Ferenc, a Weiss Manfréd-cégek működtetője, a Gyáripárosok Országos Szövetségének elnöke, a felsőház tagja és Stern Samu, a Pesti Izraelita Hitközség, majd 1944-ben a Zsidó Tanács elnöke, a kormányzó bizalmasai közé tartoztak.²⁴ A „jó” zsidókról Horthy Miklós többször is nyilatkozott diplomaták és a magyar közélet meghatározó személyiségei társaságában. 1942. január 26-án például azt mondta Náray Antalnak, a Magyar Rádió igazgatójának, hogy vannak köztük „becsületes emberek, emiatt egészen helytelen dolog lenne a kérdés rendezését általánosan kezelni. Egyéni elbírálást látna a legszívesebben. Voltak és vannak közöttük olyanok [...], akik egymagukban többet használtak gazdaságilag Magyarországnak, mint az egész szélsőjobboldalba tömörült emberek együttvé.”²⁵ Két évvel később, amikor Horthy Miklós először beszélt személyesen Szálasi Ferencsel, a következőket mondta a kormányzó: „itt van a zsidókérdés, elsősorban a Nemzet hibás és a nem a zsidóság, hogy a zsidókérdés országunkban ennyire elfajult. Mindenki rosszul értelmezett úr akart maradni, a gazdasági pálya lenézett volt, nem lehet most egyszerre kiküszöbölni őket. A zsidókérdést én vettem fel legelőször 1920-ban, és nem is engedtem belőle [...]”. Ezek után Goldberger Leót említette pozitív példaként, mert a családi tulajdonú cége fennállása alatt „több aranyat biztosított az országnak, mint bárki más”.²⁶ A saját szerepével kapcsolatos állításai túlzók, miután nem Horthy vetette fel ezt 1920-ban,²⁷ másfelől álláspontja, mint láttuk, módosult.

²¹ HORTHY Miklós *Titkos iratai*, s. a. r., jegyz. Színai Miklós – Szűcs László, Kossuth, Budapest, 1962 [a továbbiakban: HMTI], 260.

²² SAKMYSTER: I. m., 233.

²³ Lásd ehhez Gömbös Gyula miniszterelnöki bemutatkozó beszédének vonatkozó részét, idézi GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*, Vince, Budapest, 2001, 231–232.

²⁴ SEBŐK János: *A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért. Horthy és a Holokauszt*, szerzői kiadás, Budapest, 2004, 116–118, 126–130; EDELSHEIM GYULAI Ilona: *Becsület és kötelesség, 1. 1918–1944*, Európa, Budapest, 2007, 234, 251.

²⁵ NÁRAY Antal *Visszaemlékezése 1945*, s. a. r., bev., kísérőtanulmány, jegyz. Szakály Sándor, Zrínyi Katonai, Budapest, 1988, 66.

²⁶ Szálasi naplója. *Anyilasmozgalom a II. világháború idején*, írta és összeáll. Karsai Elek, Kossuth, Budapest, 1978, 191.

²⁷ PAKSA Rudolf: *A numerus clausus parlamenti vitája*, Rubicon 2010/4–5., 70–77.

A túlzásokkal talán Szálasi Ferencnek akarta antiszemita meggyőződését bizonyítani. Horthy nézeteiről természetesen a németek is tudtak.²⁸ Ahogyan említett kapcsolatai sem voltak ismeretlenek Berlinben. Edmund Veessenmayer 1943. áprilisi jelentésében például úgy fogalmazott, hogy a kormányzó „elszigetelten létezik, egyoldalúan körülvéve a zsidó klikkel”.²⁹ A „rossznak” nevezett zsidók viszont, a „jókkal” ellentétben, nem integrálódtak a magyar társadalomba, a kormányzó nagyon pontatlan szóhasználatában ők voltak a galíciai „söpredék”, a társadalom szegényebb rétegeihez tartoztak, és a nemzet felemelkedéséhez sem járultak hozzá.³⁰ Még lesújtóbb volt a véleménye a radikális baloldali politikai irányzatokhoz kötődő zsidó származású egyénekről, akiket egyszerűen „lázadó kommunista zsidóknak” nevezett, tehát felforgatóknak tekintett.³¹

Zsidótörvények

Horthy antiszemita nézeteit nem csak a szelektivitás jellemezte. Ugyanis, mint már említettem, lényegesnek tartotta a zsidók gazdasági, közéleti stb. befolyásának fokozatos visszaszorítását. Az 1938 utáni zsidótörvényeket nem ő kezdeményezte, de semmit sem tett a hatályba lépésük ellen.³²

A második zsidótörvény tervezete kapcsán ugyan 1939. január 12-én az amerikai és az angol követnek is kifejtette, hogy az „embertelen, és olyan hazaszerető zsidóknak is árt, akik régóta az országban élnek, és éppolyan magyarok, mint ő maga”.³³ Emiatt kilátásba helyezte, hogy élni fog vétőjogával.³⁴ Az 1937. évi XIX. tc. értelmében ugyanis kétszer 6 hónapig mérleghelhet, hogy aláír-e egy törvényt, sőt a képviselőház feloszlátásának jogával is rendelkezett. Horthy a német követtel is közölte kifogásait, de az emberieség helyett elsősorban gazdasági és gyakorlati szempontokat hangsúlyozott.³⁵ Látható, hogy Horthy érvei – legalábbis részben – aszerint változtak, hogy éppen kivel beszélt. Az angol és amerikai követek társaságában tett kijelentéseit azonban alapvetően mégsem helyezkedési szándék motiválta, mert a fenntartásait – másképpen alátámasztva – a német követnek is elmondta, illetve azért sem, mert az angol követ leírta jelentésében, hogy „a kormányzó meglehetősen nyíltan beszélt a zsidókérdésről amerikai kollégám

²⁸ Lásd például *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, szerk. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Lóránt, Kossuth, Budapest, 1968, 682.

²⁹ National Archive Microcopy (Washington D. C.), T-175, 65/2581460-73. Idézi SAKMYSTER: I. m., 285.

³⁰ SEBŐK: I. m., 117, 123–124.

³¹ Szálasi naplója, 191. Lásd ehhez még EDELSHEIM: I. m., I., 250.

³² KARSAI László: *Horthy Miklós (1868–1957). Legendák, mítoszok és a valóság*, Beszélő 2007/3., 75. Ugyanez elmondható a numerus claususról is. A törvények tartalmának bemutatásától azért tekintek el, mert azok megfogalmazásában Horthy Miklós nem vett részt.

³³ J. F. Montgomery jelentése, National Archives (Washington D. C.), USSD, 762.64/128. Idézi SAKMYSTER: I. m., 212 (lásd még *Uo.*, 214); L. NAGY Zsuzsa: *Amerikai diplomaták Horthy Miklósról, 1920–1944*, Történelmi Szemle 1990/3–4., 185.

³⁴ Nathaniel KATZBURG: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1945*, ford. Hajnal Piroksa, Babel, Budapest, 2002, 115–116.

³⁵ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, 365.

és személyem előtt. Öfömlétsága kifejtette, hogy szép számmal vannak olyan zsidók, akiktől Magyarország szívesen megszabadulna, de ott vannak azok is, akik ugyanolyan jó magyarok, mint ő maga.”³⁶

A kormányzó végül nem élt halasztó erejű vétőjogával. Horthy azért nem lépett fel a törvények jogerőre emelkedése ellen (1939 elején is kizárólag a „jó” és a „rossz” zsidók közötti különbségtételt hiányolta), mert egyetértett a jogfosztás fokozatos végrehajtásával. Ezt a következőképpen fejezi ki a Telekinek írt – már idézett – levelében: „Tűrhetetlennek tartottam, hogy itt Magyarországon minden gyár, bank, vagyon, üzlet, színház, újság, kereskedelem stb. zsidókezekben legyen [...]. Azonban, minthogy a kormányzat egyik legfontosabb feladatának az életstandard emelését tartom, tehát gazdagodnunk kell, lehetetlen a zsidókat [...], egy-két év leforgása alatt kikapcsolni, és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert tönkre megyünk.”³⁷ Én hirdettem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan megaláztatásokat, mikor még szükségünk van rájuk. Azonkívül messze veszélyesebbnek és értéktelenebbnek tartom hazámra nézve p[éldának]. o[káért]. a nyilasokat, mint a zsidót.”³⁸

Emlékirataiban a várható német követelések kivédésével („az erőszakos német követelések megelőzése”) magyarázta a törvény megszületését, úgy vélte, hogy ezzel meg lehet nyugtatni Berlint és a hazai szélsőjobbokat is („a kérdés nyugvópontra juttatását célozta”).³⁹ Közvetlen külső nyomás azonban egy ideig (1942-ig) nem volt, ráadásul a hazai szélsőjobb, mint ez tudott volt, sokkal többet – zsidómentes Magyarországot – akart.⁴⁰ Mindezek fényében Horthy érvelése, legalábbis részben, önfelmentésként értelmezhető. Az első zsidótörvény benyújtása egy olyan folyamatot indított el, aminek végeredményét, a magyar zsidóság 1944-es tragédiáját természetesen akkor még senki sem láthatta előre. Viszont kétségtelen, hogy akkortól kezdve a zsidóság jogainak, gazdasági és társadalmi hatalmának egyre erőteljesebb korlátozása a politikai napirend állandó témái közé tartozott. Ezzel szoros összefüggésben eldurvult a zsidósággal kapcsolatos politikai diskurzus.

A háborúba lépés után

Magyarország háborúba lépése a magyar zsidóság sorsát is tragikusan érintette. 1941 nyaráig ugyanis még nem fenyegette őket a fizikai megsemmisítés veszélye.⁴¹ Július 12. és augusztus 15. között azonban a magyar hatóságok a csendőrség közreműködésével,

³⁶ Knox távirata, Public Record Office (London), FO, 371/22843 C607. Idézi: KATZBURG: I. m., 115.

³⁷ Ellentmondás mutatható ki a kormányzó meglehetősen sematikus nézeteiben, ugyanis szükségesnek tartotta a jogkorlátozást, azonban a gyárak tulajdonosai „jó” zsidók voltak.

³⁸ HMTI, 260–261.

³⁹ HORTHY: Emlékirataim, 237; GYURGYÁK: A zsidókérdés Magyarországon, 137.

⁴⁰ UNGVÁRY Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 317.

⁴¹ Randolph L. BRAHAM: A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon, I., Belvárosi, Budapest, 1997, 197.

a hadsereg logisztikai támogatását felhasználva közel 20 ezer „hontalan” – nem magyar állampolgárságú, vagy állampolgárságukat igazolni nem tudó – zsidót deportáltak a honvédség által megszállt hadműveleti területre. Augusztus végén német alakulatok közülük körülbelül 11 ezer deportáltat mérszároltak le Kamenyec-Podolszkijban. Más kelet-galíciai településeken is több ezer zsidót végeztek ki.⁴² Az események részletesebb bemutatásától itt azért tekintek el,⁴³ mert levéltári iratok hiányában nem tisztázható pontosan Horthy Miklósnak a deportálást megelőző döntéshozatalban játszott szerepe, bár nehezen hihető, hogy erre a kormányzó megkerülésével került sor. Azt sem tudjuk, hogy a deportálás megkezdése előtt (június 27. és július 12. között) a kormányzó mennyi információval rendelkezett a megszállt szovjet területeken zajló, az Einsatzgruppék, az SS különleges akciócsoportjai és a kollaboráns egységek által végrehajtott tömeges kivégzésekről.⁴⁴ Ezekre a kérdésekre kellene pontos válaszokat adni ahhoz, hogy Horthy felelőssége a lehető legpontosabban megállapítható legyen. Két dolog mindenesetre vitathatatlan. Egyrészt az, hogy utólag a kormányzó tudomást szerzett a tömegmészárlásról.⁴⁵ Ahogyan az is, hogy 1942-ben, a „végső megoldásról” döntő wannei konferencia (1942 január) után hónapokkal megfogalmazott – a magyar kormány zsidópolitikájának radikalizálását célzó – német követelésekre (sárga csillag bevezetése, deportálások stb.) a magyar kormány Horthy egyetértésével nemet mondott.⁴⁶ A német megszállásig nem is került sor újabb deportálásra. Horthy Miklós szerepe az 1944-es deportálásokban tehát nem érthető meg a német megszállás nélkül, azaz akkori magatartása nem vezethető le korábbi döntéseiből. Ha kívánta volna, akkor a magyar zsidók deportálása korábban is megkezdődhetett volna, így például 1942-ben. Ezt azonban nem támogatta 1941 nyarát követően, és egészen 1944 tavaszáig, a megszállásig nem is járult hozzá ehhez.

Adolf Hitler szemében a magyar kormány „enyhe” és „toleráns” zsidópolitikát folytatott. 1943. április 16-án a klessheimi kastélyban, amikor – Ribbentrop külügyminiszter társaságában – személyesen találkozott a magyar kormányzóval, határozott kritika formájában szóvá is tette a magyar állam „zsidóbarát” beállítottságát.⁴⁷ Horthy a tárgyalás során ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy „Ő mindent megtett, amit a zsidók ellen tisztességes úton-módon tenni lehetett, de meggyilkolni, vagy más módon elpusztítani aligha lehet őket”. Majd „pirulva” hozzátette, hogy munkaszolgálatos zsidók „legtöbbje alighanem elpusztult az orosz előrenyomulás során”.⁴⁸ Másnap, 17-én Horthy

⁴² A deportálás előzményeihez lásd GELLÉRT Ádám – GELLÉRT János: *Az 1941. évi körösmezei deportálások. A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere*, Betekintő 2012/2. (www.betekinto.hu/sites/default/files/2012_2_gellert_gellert.pdf).

⁴³ Ehhez lásd KARSAI László: *Holokauszt*, Pannonica, Pécs, 2001, 228–236.

⁴⁴ A későbbiekben ezzel kapcsolatban számos jelentés készült. Ehhez lásd például UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*, Osiris, Budapest, 2005, 106–116.

⁴⁵ MAJSAI Tamás: *A körösmezei zsidódeportálás 1941-ben* = *A Rádgy Gyűjtemény évkönyve IV–V, 1984–1985*, Budapest, 1986, 73–74, 205–206, 217–218.

⁴⁶ BRAHAM: *I. m.*, I., 229–237.

⁴⁷ A klessheimi tárgyaláshoz lásd SAKMYSTER: *I. m.*, 279–285; *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944*, 75–76. Hitler az Antonescuval (április 13.) és Tisóval (április 22.) folytatott tárgyalásain is utalt arra, hogy nem elégedett a magyar kormány zsidópolitikájával, lásd *Uo.*, 65, 117, 121.

⁴⁸ *Uo.*, 82–84.

megismételte, hogy „mégsem ütheti őket [a zsidókat] agyon”. Ribbentrop erre válaszul teljes nyíltsággal beszélt a „végső megoldásról” mint a zsidókérdés megoldásának egyetlen lehetőségéről: „a zsidókat vagy meg kell semmisíteni, vagy koncentrációs táborokba szállítani”.⁴⁹ Hitler ehhez annyit tett hozzá, hogy Lengyelországban, ha „a zsidók nem akarnak dolgozni, agyonlövök őket. Ha nem tudnak dolgozni, el kell pusztulniuk. Úgy kell őket kezelni, mint a tuberkulózis bacilusát, amely megfertőzheti az egészséges testet.”⁵⁰ Mindez egyértelműen jelezte a Hitler, Ribbentrop fajelméleten nyugvó és Horthy fajvédő, jogkorlátozó antiszemitizmusa közötti különbséget. A magyar kormányzó – zsidók kiirtásával kapcsolatban elmondott – szavainak őszinteségében nehéz kételkedni, mert a náci vezetők körében e kijelentéseivel komoly elismerést, szimpátiát, támogatást nem tudott elérni. Azonban Horthy számára legkésőbb akkor világossá kellett váljon, milyen sorsot is szánnak a náciak a zsidóságnak, még ha a kiirtásuk módját pontosan nem is ismerte.⁵¹ Ezt igazolja egy 1943. május elején Hitlernek elküldött hivatalos levél is. Az első változatából Horthy kihúzta a következő mondatot: „Excellenciád további szemrehányása volt, hogy a kormány a zsidók kiirtásának keresztvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt”. Ehelyett a „Magyarországon állítólag túl enyhén kezelik a zsidókat” félmondat volt olvasható.⁵² Létezik olyan álláspont, amely szerint a 19. században szocializálódott „józan gondolkodású államférfi ekkor nem vette szó szerinti álláspontnak Ribbentrop, illetve Hitler indulatos, zsidóellenes szavait”.⁵³ Azonban az, hogy Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a kormányzó nem mondott le, gyakorolta az államfői jogait, és kizárólag a zsidóságot érintő kérdésekben volt passzív, mégis azt jelzi, hogy hitelt adott a fenti kijelentéseknek. Mással ugyanis nehezen magyarázható a megszállás első – június végéig tartó – időszaka alatti magatartása.

A német megszállás és a deportálások

Hitler 1944. március 18-án is kifogásolta, szintén a klessheimi kastélyban, hogy „Magyarország a zsidókérdésben semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú magyar zsidósággal leszámolni”.⁵⁴ Horthy a kormánypárt jobbszárnya által előterjesztett 1944. februári memorandumra hivatkozva azt írja az emlékirataiban, hogy az ún. „német kur-

⁴⁹ Uo., 101.

⁵⁰ Uo., 102.

⁵¹ KARSAI: *Horthy Miklós*, 79–81; SIPOS Péter: *Egy Horthy-életrajz problémái*, Történelmi Szemle 2007/3., 440. Lásd még KARSAI László: *A végzetes esztendő: 1942 a magyar diplomaták jelentéseiben*, Hadtörténelmi Közlemények 2004/3., 859–885.

⁵² HMTI, 392, 398.

⁵³ HAÁG Zsolt István: *Horthy a vádlottak padján = Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*, szerk. Miklós Péter, Belvedere Meridionale, Szeged, 2010, 373.

⁵⁴ HMTI, 425. Arra vonatkozóan nincsen megbízható forrásunk, hogy ezen a téren milyen megállapodás született Hitler és Horthy között március 18-án, ha egyáltalán született, de mint látható, ez a kérdés szóba került a tárgyalásaik során. Ehhez lásd Christian GERLACH – Götz ALY: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legvilkolása 1944/45*, Noran, Budapest, 2005, 104, 212, 223–224.

zus – ahogyan az általa ajánlott politikát maga az emlékirat nevezte – legkevésbé sem vált vonzóbbá amiatt, hogy a zsidókérdés hírhedt »végső megoldását« is magában foglalta, vagyis más szóval, hozzájárulásunkat követelte 800 000 zsidó kiirtásához”. Bevalása szerint Hitlert arról igyekezett meggyőzni írásban és szóban (személyesen erre csak 1944. március 19-e előtt kerülhetett sor!), hogy ez az „erőszakos” eljárás Magyarországon gazdasági problémákat okozna, illetve nem egyeztethető össze az „erkölccsel és az emberisésséggel”.⁵⁵ Mindez szintén ellentmond annak, hogy a megszállás előtt egyáltalán nem ismerte a náci zsidópolitika lényegét. Erről később azt írja, hogy „Csak [1944.] július elején tudtam meg titkos hírhezó útján a szörnyű valóságot a megsemmisítő táborok működéséről”.⁵⁶

A megszállás alatt a kormányzó a zsidóságot érintő döntésekben eleinte nem vett részt. Június elején azt írta a miniszterelnöknek: „Tudatában voltam [március 19. után] azonban annak, hogy e kormánynak [a Sztójay-kormánynak] az adott kényszerhelyzetben számos olyan intézkedést is kell tennie, amelyeket nem tartok helyesnek, s amelyekért nem vállalhatom a felelősséget. Ezek között az intézkedések között szerepel a zsidókérdésnek nem a magyar gondolkodásmódnak, a magyar viszonyoknak [...] megfelelő kezelése.”⁵⁷ Horthy annyiban vett részt aktívan a zsidóságot érintő intézkedésekben, hogy egyrészt élt a kinevezési jogkörével, másrészt úgy, hogy meghozta a következő döntését.⁵⁸ Március 29-én Sztójay Döme miniszterelnök a minisztertanács ülésén ugyanis azt jelentette be, hogy a kormányzó „az összes zsidó rendeletekre vonatkozólag szabad kezét adott az ő vezetése alatt álló kormánynak, és azok tekintetében nem akar befolyást gyakorolni”.⁵⁹ Ambrózy Gyula, a kormányzói kabinetiroda főnöke, tehát Horthy bizalmasa is megerősítette a Sztójay-per során, hogy a kormányzó „nem óhajt[ott] a zsidóügyekkel foglalkozni, mert úgysem tud[ott] semmit tenni ellenük”. Ez azonban nem jelenti azt – tette hozzá –, hogy nem tudott a zsidórendeletekről.⁶⁰ A passzív hozzáállást az eseményekkel egy időben maga Horthy is elismerte. Szálasi Ferencnek ugyanis azt mondta május 3-án, hogy „a kormánnyal nem törődöm, csinálják, ahogyan akarják, ezt

⁵⁵ HORTHY: *Emlékirataim*, 287–288.

⁵⁶ Uo., 302. E mondattal kapcsolatban felvethető, hogy mire is gondolt Horthy, amikor ezt leírta. Azt akarta ezzel kifejezni, hogy részleteiben is megismerte a megsemmisítő táborok működését, tehát a zsidók kiirtásának pontos módját, vagy azt, hogy megtudta, a náci kiirtják a zsidókat? Ha az ez első változat a helyes, akkor ezen a téren nincs ellentmondás az emlékirataiban.

⁵⁷ HMTI, 451.

⁵⁸ KARSAI: *Holokauszt*, 238–239.

⁵⁹ MOL K. 27, Minisztertanács jegyzőkönyvek, 1944. márc. 29., 128.

⁶⁰ *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbírósg előtt*, kiad. Karsai László – Molnár Judit, 1956-os Kht., Budapest, 2004, 74, 412, 420 (az idézet innen). Hitelt érdemlő források nem támasztják alá azokat az állításokat, amelyek szerint Horthy Miklós a megszállás hatására lelkiileg összeomlott, vagy a németek házi őrizetben tartották, de még az sem volt igaz, hogy passzivitásba vonult, mert a kialakult helyzettel szemben így akarta kifejezni a távolságtartását. Lásd például BENCsik Gábor: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora*, Magyar Mercurius, Budapest, 2001, 257–259; ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború között (1914–1945)*, Csokonai, Debrecen, 1998, 260. E legendákat részben cáfolja a kormányzó menyje is: „Voltak, akik később azt mondták és írták, hogy a kormányzó a német megszállás után apatikus lett, és visszavonult. Ez egyáltalán nem állja meg a helyét, mert én, aki mindennap vele voltam, ezt nem tapasztaltam.” EDELSHEIM: *I. m.*, I., 237.

a kormányt a németek kívánták”.⁶¹ A svájci követ azt írta a május 12-i jelentésében, miután találkozott Horthy Miklóssal, hogy „A zsidók ellen fogantatosított rendszabályokról a kormányzó mit sem akart tudni. Ha eljön az ideje, elmondotta, ezek kiagyalóit leváltja és bezáratja.”⁶²

A kormányzó magatartását elsősorban nem az befolyásolta, hogy „semmit sem tudott tenni”, mint Ambrózy állította. Inkább az, hogy elhitte Hitler azon ígéretét, mely szerint véget ér a megszállás, ha a magyar állam bizonyítja: megbízható szövetségese a Harmadik Birodalomnak.⁶³ Horthy Miklós legfőbb célja 1944 tavaszán a magyar állam szuverenitásának visszaszerzése volt. Veessenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott március 20-i jelentése szerint Horthy „a magyar szuverenitás helyreállítását, és az Európát fenyegető bolsevik veszély leküzdésére az ország teljes erejének Németország oldalán történő bevetését” tekintette legfontosabb politikai céljának.⁶⁴ Utalt erre a svájci követ május 12-i jelentése is.⁶⁵ Június elején a Sztójay Dömének írt leiratában és Hitlernek írt levelében maga a kormányzó is kitért erre.⁶⁶ 1945 után is számos alkalommal hivatkozott Hitler ígéretére. Emlékirataiból kiderül, hogy elsősorban azért nem mondott le, mert Hitler ígéretet tett arra, hogy „csapatait nyomban kivonja Magyarországból, mihelyt olyan kormányt nevezek ki, amely neki is megfelel”.⁶⁷ A rendelkezésre álló források tanúsága szerint Horthy Miklós tehát azért nem mondott le, mert lehetőséget látott az ország szuverenitásának helyreállítására. Ez azonban csak úgy volt elérhető, ha nem fordul szembe a megszálló németekkel és a hazai kiszolgálóikkal.⁶⁸ A kormánynak azért adott „szabad kezét”, mert nem kívánt aktív szerepet vállalni a zsidóság sorsát érintő döntések meghozatalában, miután nem tudott azonosulni a fizikai megsemmisítésükkel, ahogyan tiltakozni sem akart, mint tette ezt például 1943 áprilisában. Az 1944. március 29-i minisztertanácsi ülésen elhangzottak ugyan csupán a zsidórendeletekre vonatkoztak, amelyeket aznap kezdett el tárgyalni a kormány, azonban Horthy magatartása a zsidóság gettósítása és deportálása terén is ugyanaz maradt. Változás csak június végén következett be.

Horthy Miklós addigi viszonylag passzívnak tekinthető magatartása, mármint a zsidóság sorsát érintő döntések terén, a felelőssége áthárítását, saját lelkiismeretének megnyugtatót jelentette. Igaz, ez nem változtat azon a tényen, hogy a tekintélyével, pozí-

⁶¹ Szálasi naplója, 194.

⁶² Idézi GOSZTONYI Péter: *Svájci diplomáciai jelentések az 1944-es Magyarországról* = Uő.: *Légiveszély, Budapest! Személyes naplók Magyarországon a második világháborús történetéből (1939–1945)*, Népszava, [Budapest], 1989, 124. Lásd még GERLACH–ALY: I. m., 204.

⁶³ SAKMYSTER: I. m., 305–306, 314; HMTI, 426; NÁRAY *Visszaemlékezése 1945*, 109.

⁶⁴ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, 786. Lásd még *A magyar Quisling-kormány*, 71, 203, 226–227.

⁶⁵ Idézi GOSZTONYI: I. m., 124.

⁶⁶ HMTI, 451, 455.

⁶⁷ HORTHY: *Emlékirataim*, 296.

⁶⁸ Az 1944-es deportálásokat megelőző döntési folyamatot részletesen ismerteti könyvében Gerlach és Aly. Szerintük ebben egyaránt kimutatható a német nyomás és befolyás, ahogyan arra is van példa, hogy a magyar hatóságok önállóan döntöttek, vagy kezdeményeztek intézkedéseket. Lásd például GERLACH–ALY: I. m., 119–121, 123, 206, 211–212, 217, 223–224. Vö. KARSAI László: *A holokauszt utolsó fejezete, Beszélő 2005/10.*, 79–84. Karsai alapos és kritikus ismertetést írt a hivatkozott könyvről.

ciójából következően jóváhagyta az 1944-es tragédiát.⁶⁹ Az ország katonai és gazdasági mozgósításához hasonlóan a magyar állam szuverenitásának remélt visszaszerzése érdekében vette tudomásul a deportálásokat. Az 1941 ősze és 1944 közötti magatartásával ellentétben az adott helyzetben a zsidóságot feláldozhatónak, deportálásukat szükséges rossznak tekintette.⁷⁰ Endre László belügyi államtitkár 1945-ben,⁷¹ a népbíróági perében a következőket mondta: Horthy közölte vele, hogy „akkor szűnik meg a német nyomás és akkor áll helyre tulajdonképpen a szuverenitás, ha a zsidókérdést a németek kívánságainak megfelelően oldjuk meg”.⁷² Ez a kijelentés Horthy akkori politikai stratégiáját támasztja alá. Igaz, nem zárható ki, hogy Endre saját magát akarta menteni, azonban azt nem állította, hogy Horthy bármire is utasította volna őt.⁷³ A tárgyalás során, még aznap, de valamivel később, a fenti kijelentése megismétlésekor Endre – feltételezhetően önfelmentő szándékkal – már Horthy „utasítására” is hivatkozott: „nekem azt az utasítást adta, hogy amilyen gyorsan lehet segítsünk ezt [a deportálást] a németeknek végrehajtani, illetőleg ne gördítsünk akadályt ennek végrehajtása elé”.⁷⁴ Az állítólagos utasítás megtörténte azonban az eddigi kutatások alapján nem bizonyítható.⁷⁵ Pilátus példáját követve 1944 tavaszán Horthy Miklós inkább mosta a kezét.⁷⁶ A kormányzó magatartását azonban nem tekinthetjük teljesen azonosnak Poncius Pilátuséval, miután a zsidóság jogfosztása már a megszállás előtt megkezdődött. Az egymást követő, egyre súlyosabb diszkriminációt jelentő zsidótörvények aláírásával a kormányzó nemcsak a jogszabályok tartalmához, hanem az antiszemita diskurzus fokozatos eldurvulásához is hozzájárult. A deportálásokra ugyan nem a jogfosztó politika eredményeként került sor – a megszállás ugyanis ebben döntő tényezőt jelentett –, azonban a magyar társadalom 1944-es magatartása szempontjából nem megkerülhetők az előzmények, az, hogy a zsidóság iránt érzett szolidaritást e folyamat fokozatosan rombolta. Horthy személyét illetően kijelenthető, hogy számára a megszállás ténye tette „elfogadhatóvá” a deportálásokat, amelyek ellen korábban még tiltakozott. Annak eredményeként, hogy Horthy Miklós március 19. után nem mondott le, legitimálta a megszállást, hozzájárult a megszállási rendszer hatékony működtetéséhez. Ahhoz, hogy a nem jelentéktelen mértékű elitcserén átesett államapparátus, a honvédség és a karhatalom kiszolgálja a németek igényeit, ahhoz, hogy megvalósuljon az ország gazdasági és katonai mozgósítása, illetve a vidéki zsidóság deportálása.⁷⁷ Ráadásul az akkori propaganda is azt hirdette, hogy min-

⁶⁹ Horthy azon döntéséhez, hogy távol marad a zsidóságot érintő intézkedésektől, lásd KARSAI: *Horthy Miklós*, 83; UÓ.: *Holokauszt*, 237–239; SAKMYSTER: *I. m.*, 315–316.

⁷⁰ GERLACH–ALY: *I. m.*, 204–205, 208.

⁷¹ VÁGI Zoltán: *Endre László. Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus a közigazgatási gyakorlatban 1919–1944 = Tanulmányok a holokausztról*, II., szerk. Randolph L. Braham, Balassi, Budapest, 2002, 81–153.

⁷² *Az Endre–Baky–Jaross per*, szerk. Karsai László – Molnár Judit, Cserépfalvi, Budapest, 1994, 45.

⁷³ GERLACH–ALY: *I. m.*, 207.

⁷⁴ *Az Endre–Baky–Jaross per*, 50.

⁷⁵ Ráadásul Endre László 1945. december 18-án már nem tudta biztosan, hogy „a deportálásról szó volt-e”, amikor a kormányzónál volt (Uo., 60).

⁷⁶ SAKMYSTER: *I. m.*, 315.

⁷⁷ BRAHAM: *I. m.*, I., 381–382; RÁNKI György: 1944. március 18. (*Magyarország német megszállása*), Kossuth, Budapest, 1968, 117–118; GERLACH–ALY: *I. m.*, 107, 132. A német tervekhez lásd SIPOS Péter: *Horthy Miklós és*

den, ami március 19. után történt, a kormányzó akaratából következett be.⁷⁸ Neve tehát joggal kapcsolható össze a népirtással, a felelőssége vitathatatlan, még akkor is, ha ebben 1944 tavaszán csak korlátozottan aktív szerepet vállalt.

Április és május folyamán Horthyt már többen is szembesítették a magyar zsidók sorsával, a hozzá eljutó figyelmeztetések hatására a lelkiismerete ugyan kezdett is felébredni, de érdemi fordulat még nem következett be a magatartásában.⁷⁹ A Zsidó Tanács tagjai által fogalmazott, május 25-re keltezett, a deportálások embertelen körülményeiről szóló részletes tájékoztató hatására Horthy még csak az eljárás enyhítéseért lépett fel.⁸⁰ Június elején leiratban fordult a miniszterelnökhöz, amelyben kérte a „különösen kegyetlen és számos esetben embertelen intézkedések” és a „túlzások megszüntetését”. Mint már idéztem, tagadta a történetekkel kapcsolatos felelősségét, amit egyértelműen a kormányra igyekezett hárítani.⁸¹ A kormányzó ekkor még mindig a megszállás befejezésének lehetőségét kereste.⁸² Június folyamán Horthyra továbbra is hatottak az újabb és újabb figyelmeztetések. Közülük kiemelkedtek az Auschwitz-jegyzőkönyvek, amelyeket – emlékiratainak állításával ellentétben nem július elején, hanem – május végén, legkésőbb június első felében kapott kézhez.⁸³ Az addigi politikai stratégiájával való szakítást a jegyzőkönyvek nyilvánosságra kerülése által előidézett június végi nemzetközi tiltakozás váltotta ki.⁸⁴ A kormányzó mozgásterét növelte, hogy a sikeres normandiai partraszállás (június 6.) után és a keleti fronton is romló hadi helyzet miatt a németek csökkentették a megszálló erők létszámát. E két tényező, a nemzetközi tiltakozás és a katonai helyzet megváltozása eredményeként Horthy június 26-ára koronatanácsot hívott össze, és az ország megítélésére hivatkozva bejelentette, hogy véget kell vetni a deportálásoknak („Nem engedem, hogy a deportálások még több szegényt hozzanak Magyarországra”).⁸⁵ E kijelentésének viszont csak részleges eredményei voltak.⁸⁶ Ha a kormányzó csak július elején ismerte meg a jegyzőkönyvek tartalmát, mint állította 1945 után, akkor június 26-án, egy héttel korábban nem emiatt követelte a deportálások leállítását. Horthy emlékezete tehát ezen a ponton (is) pontatlan.⁸⁷ Nem is beszélve arról, hogy emlékiratainak 1953-as kiadásában még au-

Magyarország német megszállása, História 1994/4., 23; SZAKÁLY Sándor: *Elvesztett önállóság. A megszállás forgatókönyve és megvalósítása*, Rubicon 2011/5., 58.

⁷⁸ TURBUCZ Dávid: *Vezérkultusz és háborús propaganda. A Horthy-kultusz a német megszállók szolgálatában*, Múlt-kor 2012/4. (megjelenés alatt).

⁷⁹ GERLACH-ÁLY: I. m., 249–250; SEBŐK: I. m., 135–142, 151; BRAHAM: I. m., I., 386, 388; SAKMYSTER: I. m., 318–320.

⁸⁰ HMTI, 445–449; SAKMYSTER: I. m., 320, 322.

⁸¹ HMTI, 451–452.

⁸² Uo., 455–456; SAKMYSTER: I. m., 320–321.

⁸³ HORTHY: *Emlékirataim*, 302; EDELSHEIM: I. m., I., 263; SZENES Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények, zsidók és sorok. Beszélgetések, szerzői kiadás*, Budapest, 1986, 198; KARSAI: *Horthy Miklós*, 82; SAKMYSTER: I. m., 322.

⁸⁴ GERLACH-ÁLY: I. m., 264–266.

⁸⁵ BRAHAM: I. m., II., 833–834, 837; SAKMYSTER: I. m., 323–324.

⁸⁶ KARSAI László: *Érvek a Horthy-szobor mellett*, Mozgó Világ 2012/8–9., 56.

⁸⁷ HORTHY: *Emlékirataim*, 302–303. Ráadásul menye leírta: „azt, hogy be kell szüntetni a deportálásokat, nem akkor mondta először, már jóval előbb hallottam tőle, hogy nem lehet ezt a helyzetet tovább tűrni” (EDELSHEIM: I. m., I., 264).

gusztus eleje szerepel július eleje helyett.⁸⁸ A deportálásokat Horthy végül július 6-án állította le.⁸⁹ Ez kétségtelenül az ő érdeme. Azonban 1944. május 15. és július 9. között Vessenmayer adatai szerint, az 1938 és 1941 közötti visszacsatolásokkal megnagyobbított ország területéről 437 402 vidéki magyar zsidó deportálására került sor.⁹⁰ A deportálások július eleji leállítására szintén jelzi a kormányzó felelősségét, ugyanis korábban meg sem próbálta ezt elérni.⁹¹ A fővárosi zsidóság deportálásának közvetlen veszélye Horthy fellépésével átmenetileg elhárult.⁹²

1945 után: rövid kitekintés

A kormányzónak a magyar zsidóság sorsában játszott ellentmondásos szerepét kiválóan világítja meg, hogy a portugáliai emigrációja során „nagyreszt magyar zsidók segítették és fedezték apósomék megélhetését” – írja visszaemlékezésében Horthy Miklós menyé.⁹³ Ehhez mindenképpen hozzá kell tenni, hogy elsősorban olyanok támogatták őt, akik 1944 előtt is személyes, akár baráti kapcsolatban álltak vele, például Chorin Ferenc. Chorin az USA volt budapesti követe, John Flournoy Montgomery által létrehozott alapítványon keresztül járult hozzá a költségeikhez.⁹⁴ Elsősorban a budapesti zsidóság lehetett hálás neki, mint ezt egy koszorúszalag („A megmentett zsidók nevében”) jelezte az újratemetésekor.⁹⁵ Azonban nem állapítható meg, hogy a magyarországi zsidóságon belül pontosan hányan is gondolkodtak, gondolkodnak így Horthy Miklósról.

Az emlékirataiból vett idézetek is jelzik, hogy Horthy Miklós nem nézett szembe az-
zal, ami a kormányzósága alatt, az ő nevéhez is köthetően történt Magyarországon. Számos más forrás is említhető lenne még. 1945. július 17–18-án például a volt kormányzó és C. A. Macartney angol történész, a brit külügyminisztérium Magyarország-szakértője között lezajlott beszélgetés során azt állította, hogy először nem tudott a deportálásokról, „amelyek iszonyattal töltötték el”, majd le akarta és le is állította ezeket, így „ténylegesen megmentette a budapesti zsidók összességét”.⁹⁶ Az amerikaiak 1945-ben többször is kihallgatták. Tanúként 1948 márciusában megjelent Nürnbergben, Veessenmayer perében. A kihallgatások során elmondott válaszai, az emigrációban írt levelei is azt

⁸⁸ KARSAI: *Horthy Miklós*, 90; HORTHY Miklós: *Emlékirataim*, Buenos Aires, 1953, 277.

⁸⁹ Fontos megjegyezni, hogy Horthy Miklós nem állította le a deportálásokat, mert nem volt végrehajtó hatalma, az általa meghozott döntéseket a korszakban nem ő hajtotta végre. Egyedül követelni tudta azt, azaz: leállíttatni.

⁹⁰ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 881.

⁹¹ ROMSICS Ignác: *Husadik századi traumáink. Trianon és Holokauszt*, Rubicon 2012/9–10., 62.

⁹² Augusztusban ugyan felmerült a deportálások újraindításának terve, de végül Horthy mégsem járult ehhez hozzá. KARSAI: *Horthy Miklós*, 86–87.

⁹³ EDELSHEIM: *I. m.*, I., 248.

⁹⁴ Roosevelt követe Budapesten. John Flournoy Montgomery bizalmas politikai beszélgetései, 1934–1941, kiad. Frank Tibor, Corvina, Budapest, 2002, 40.

⁹⁵ EDELSHEIM: *I. m.*, I., 248–249.

⁹⁶ *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, kiad. H. Haraszi Éva, Balassi, Budapest, 1993, 38.

igazolják, hogy az 1944 előtti szerepével nem nézett szembe, nem volt képes önkritikára és nem vállalt felelősséget a döntéseiért.⁹⁷ Mint közismert, nem vonták felelősségre, elsősorban azért, mert Sztálin nem kívánt mártírt faragni a több mint két évtizeden keresztül nemzeti szimbólumnak számító kormányzóból.⁹⁸

Indulás a házunktól

⁹⁷ TURBUCZ: *Horthy Miklós*, 210–211.

⁹⁸ *Uo.*, 211–212.